

УДК 159.923.38-057.874

ОСОБЛИВОСТІ ТА ДИНАМІКА РОЗВИТКУ ЛІТЕРАТУРНО-ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ШКОЛЯРІВ

Малихіна О.Є., к. психол. н.,
доцент кафедри філософсько-психологічної антропології
Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

У статті наведено результати експериментального дослідження з вивчення особливостей літературно-творчої діяльності молодших школярів та підлітків. Запропоновано та обґрунтовано критерії для аналізу діяльності учнів зі створення оригінальних текстів. Виокремлено рівні розвитку літературно-творчих здібностей школярів.

Ключові слова: літературно-творчі здібності, літературна творчість, словесна творчість, молодші школярі, підлітки, рівні розвитку здібностей.

Малыкина Е.Е. ОСОБЕННОСТИ И ДИНАМИКА РАЗВИТИЯ ЛИТЕРАТУРНО-ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ ШКОЛЬНИКОВ

В статье представлены результаты экспериментального исследования по изучению особенностей литературно-творческой деятельности младших школьников и подростков. Предложены и обоснованы критерии анализа деятельности учащихся по созданию оригинальных текстов. Выделены уровни развития литературно-творческих способностей школьников.

Ключевые слова: литературно-творческие способности, литературное творчество, словесное творчество, младшие школьники, подростки, уровни развития способностей.

Malykhina O.E. FEATURES AND DYNAMICS OF LITERARY AND CREATIVE SKILLS DEVELOPMENT OF STUDENTS

Article represents the results of the experimental research of study of literary and creative activity peculiarities of junior pupils and teenagers. It was proposed and justified criteria for analysis of students' activity on the creation of the original texts. It was determined the levels of literary and creative skills development of students.

Key words: literary and creative skills, literary creativity, verbal creativity, younger schoolchildren, teenagers, levels of skills development.

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві, що характеризується стрімкими змінами актуальною залишається проблема розвитку творчої особистості, здатної гнучко використовувати набуті знання в різних життєвих ситуаціях, діяти в нестандартних умовах. Її вирішення потребує вивчення закономірностей розвитку творчих здібностей та організації оптимальних умов у процесі навчання. Аналіз теоретичних і експериментальних досліджень (В.М. Дружинін, Є.П. Ільїн, В.А. Крутецький, С.Л. Рубінштейн, Б.М. Теплов) показує, що здібності існують і розвиваються тільки в діяльності, тільки на підставі її вивчення можуть бути виявлені. Натепер дослідження, спрямовані на вивчення здібностей дітей, здійснюються у конкретних видах творчої діяльності (музичній, художній, сценічній, літературній тощо).

Нашу увагу привернув такий аспект цієї проблеми, як розвиток у дітей здібностей до літературної творчості, яка (у розвинутій формі притаманна дорослим) передбачає накопичення автором вражень під час пізнання дійсності, творчу переробку їх у словесній формі і створення на цій основі

складних творів, наприклад, оповідань. Що стосується літературної творчості дітей, то деякі автори (В.О. Моляко, З.М. Новлянська, А.Е. Шибіцька) вживають поняття «словесна творчість», під яким розуміють процес знаходження слів, словосполучень, що точно відображають образ, а також створення віршів, власних розповідей, казок, словотворчості.

Важливість дитячої словесної, літературної творчості для розвитку дитини відзначають багато психологів і педагогів. Так, Л.С. Виготський її зміст і значення бачив у тому, що воно «дає змогу дитині подолати той крутий перевал у розвитку творчої уяви, що дає новий напрям фантазії, що залишається на все життя» [1, 59], збагачує емоційне життя дитини. П.П. Блонський, В.Я. Ляудіс підкреслюють, що навчання школярів роботі з текстом, а особливо словесній творчості, є шляхом активізації їх і мовного, і мнемічного, й інтелектуального розвитку. Низка педагогів (М.О. Рибнікова, В.О. Сухомлинський, В.О. Левін) відзначають важливу роль і значення літературної творчості у становленні особистості дитини.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Нині літературна творчість розглядається у психології як конкретний вид діяльності, успішність здійснення якої визначається наявністю відповідних здібностей. На думку З.М. Новлянської [3], літературні здібності є сукупністю літературно-творчих, читацьких і здібностей до сприймання літератури. При цьому під літературно-творчими здібностями автором розуміється здатність до самостійного й успішного (стосовно певного віку) створення усних і письмових розповідей, казок, віршів, загадок, а також до самостійного виконання завдань літературно-творчого характеру.

Психологи, які займаються проблемою літературно-творчих здібностей дітей, відзначають не тільки індивідуально-психологічні, але і вікові особливості їхнього прояву. На нашу думку, саме вивчення й аналіз цих проявів на різних етапах дитинства дасть змогу дати відповідь на запитання про сензитивний для формування літературно-творчих здібностей вік і своєрідності процесу їх формування на кожному етапі. При цьому багато авторів вважають, що тільки з підліткового віку можна говорити про літературну творчість у дітей у повному розумінні цього поняття, пояснюючи це тим, що потрібні певний життєвий досвід, вміння аналізувати відносини між людьми, щоб втілювати у слові дещо своє, що відображає по-новому факти життя. Діти більш раннього віку не в змозі цього зробити і тому їх творчість носить умовний характер.

Особливості літературно-творчих здібностей у молодших школярів та підлітків вивчалися Н.Б. Берхіним, Н.Є. Еманською, Є.А. Корсунським, С.І. Луців, С.Ф. Козловим, З.М. Новлянською, О.М. Фенцик, Н.О. Черниковою, В.П. Ягунковою. Так, в експериментальному дослідженні З.М. Новлянської встановлено, що вже в молодшому шкільному віці можна знайти своєрідні прояви всіх основних компонентів, які входять у структуру здібностей до літературної творчості, але прояв цих компонентів специфічний. Так, у частини молодших школярів, які успішно складають тексти самостійно, виявлений досить високий ступінь розвитку творчої уяви, яка додає своєрідної спрямованості їхній розумовій діяльності, активно втручається в процеси сприймання, визначає плин процесу асоціацій. А вразливість виявляється в особливій властивості сприймання – його «оціночності», що тісно пов'язана з емоційною сферою, зі ступенем розвитку вищих почуттів – естетичних і етичних, з тим, якою мірою ці почуття усвідомлюються дітьми. При цьому

оціночність сприймання одних дітей спрямована на вчинки людей, а інших – на світ речей і явищ природи.

Є.А. Корсунський [2] цю специфічність бачив у поетичності сприймання дітьми навколишнього світу, а В.П. Ягункова – у безпосередності, жвавості їхнього сприймання. Ця якість молодших школярів оцінюється дослідниками як сприятлива їхній словесній творчості, а обмеженість життєвого досвіду, недостатнє володіння технікою літературної праці, труднощі в письмовому вираженні своїх думок і почуттів та слабкість аналізу приводять, на їхню думку, учнів до логічних помилок і невміння виразити свої переживання.

Своєрідність творчого процесу в молодших школярів вивчала Н.О. Черникова [3], якою було встановлено, що для них характерні відсутність етапу попереднього обмірковування і безпосередність виконання творчих робіт. Н.Б. Берхін також стверджує, що молодші школярі не здатні до формування художнього образу, що є єдністю загального й індивідуального. Те, що в їхніх творах виступає як образ – опис одиничних і загальних уявлень, автор називає «псевдообразами». Твір створюється цілком, а образи не складаються дітьми з окремих частин, які замінюються і підганяються в процесі співвіднесення їх з кінцевою метою роботи. Складність, з якою зустрічаються і яку не можуть подолати молодші школярі, полягає в тому, що діти, вдало помітивши характерні ознаки предмету, утрудняються об'єднати їх композиційно, підкорити одній думці. Як вказує Н.Б. Берхін, творчістю молодших школярів можна керувати тільки з урахуванням вікових особливостей творчого акту дітей, що носить мимовільний і цілісний характер.

В.П. Ягункова як індикатор вікових розходжень у літературних здібностях визначає рівень використання мови як засобу художнього узагальнення. А оволодіння мовою як засобом художнього узагальнення і здатність до самооцінки, своєю чергою, вона виділяє як характерні особливості становлення літературних здібностей у підлітків. У дослідженні з формування деяких компонентів літературних здібностей в учнів 5–7-х класів нею визначені такі фактори успішності цієї роботи: сприятливі для літературно-творчої діяльності індивідуально-психологічні особливості; повноцінна мотивація творчої діяльності; загальний розумовий розвиток дітей. У дослідженні також з'ясувалося, що чимало підлітків, які володіють цілком сприятливими для літературної творчості індивідуально-психологічними особливостями сприймання,

пам'яті, уяви, через недостатність їхнього загального розумового розвитку не можуть мати високих досягнень у творчості.

Інші особливості творчого процесу підлітків виявив у своїй роботі С.Ф. Козлов: наслідуваність, задум детально не обмірковується і відрізняється невизначеністю; перетворююча діяльність здебільшого йде від конкретного до загального, а шлях від загального до конкретного часто приводить до невдач. Також, за даними автора, підлітки не схильні повертатися до своїх творів і переробляти їх.

Н.Є. Есманська, Є.А. Корсунський [2] саме підлітковий вік вважають сензитивним для формування літературних здібностей, оскільки він має такі переваги: деякий життєвий досвід, високий рівень розвитку мови, диференціація інтересів, збагачення внутрішнього світу і підвищена емоційність. Л.С. Виготський також пов'язував становлення літературних здібностей із підлітковим віком, з виникненням інтересу до свого внутрішнього світу, до душевного життя. Цієї ж точки зору дотримується і дослідниця З.В. Юрченко [5], яка пов'язує активізацію літературно-творчих здібностей підлітків із набуттям ними певного життєвого і читацького досвіду та віковими особистісними новоутвореннями.

Постановка проблеми. Огляд літератури з проблеми показує, що були вивчені особливості прояву літературно-творчих здібностей у різних вікових групах, але питання про динаміку їх розвитку висвітлено недостатньо. Виходячи з цього, ми сформулювали мету дослідження – вивчення динаміки в розвитку літературно-творчих здібностей в учнів початкових та середніх класів в умовах традиційного навчання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для досягнення мети нами був проведений експеримент, в якому взяли участь учні 3-х (всього 110 осіб) та 5-х класів (53 особи) загальноосвітніх шкіл № 65 і № 68 м. Харкова. Як завдання ми запропонували їм самостійно скласти казку. Цей жанр фольклору для проведення експерименту був обраний нами невипадково, оскільки багато психологів та педагогів вважають, що для дітей найбільш прийнятними для словесної творчості є короткі розповіді егоцентричного змісту, казки, теми яких мають бути доступними і цікавими для них [6]. Завдання виконувалося протягом 45 хвилин на занятті з розвитку мовлення.

Оскільки нині проблема основних критеріїв, що дають змогу визначити успішність виконання творчого завдання, ще не вирішена, нам знадобилася спеціальна, детальна робота з їх обґрунтованого вибору. Під успішністю створення оригінального тексту дослідниками розуміється досягнення певного рівня художності твору, що виявляється за допомогою якісного аналізу або методом експертної оцінки, як це пропонують В.Я. Ляудіс і І.П. Негуре. Для цього нами були вивчені підходи до аналізу усних висловлень Т.О. Ладиженської, письмової мови М.О. Рибнікової, І.М. Соловйова і учнівських творів М.М. Кітаєва, казок В.Я. Проппа, О.Г. Солодухової. А в обґрунтуванні критеріїв ми спиралися на наявне у сучасній психології уявлення про те, що діяльність зі створення оригінальних текстів складається з двох дій (див. рис. 1): дії породження змісту і дії його вираження, тому нас цікавили ті показники, що вказували б і на рівень оригінальності змісту тексту і на рівень його художньої оформленості.

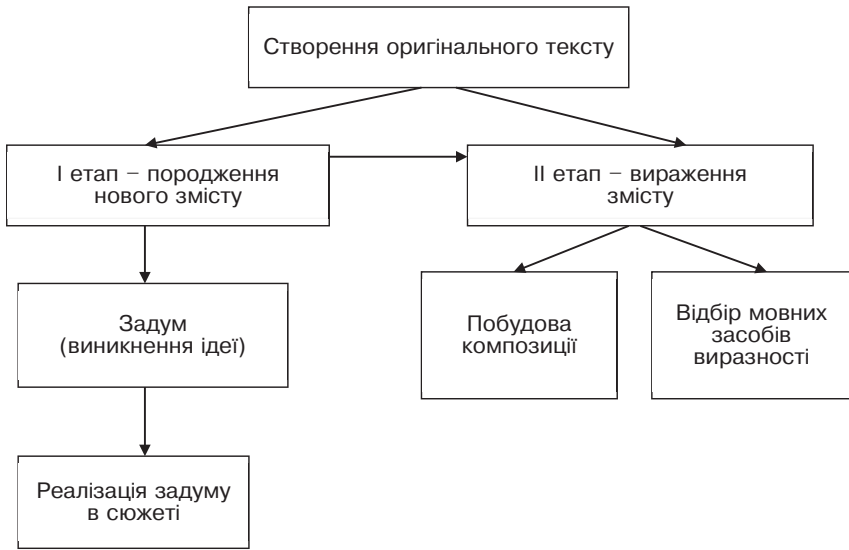

Рис. 1. Етапи створення оригінального тексту

У результаті вивчення та зіставлення цих підходів до аналізу творчих робіт нами були виділені такі критерії:

- наявність задуму і ступінь його реалізації (реалізований, частково реалізований, не реалізований);
- ступінь оригінальності сюжету (самостійний, комбінований, переказ);
- композиційні особливості (цілісність і завершеність твору, пропорційність і узгодженість частин);
- мовні особливості тексту (використання засобів виразності і відповідність жанру);
- обсяг твору (кількість змістовних одиниць);
- зв'язність (відношення адекватно виражених відносин у тексті до числа всіх відносин).

Під час аналізу створених під час дослідження казок ми використали обрані нами показники, насамперед звернули увагу на самостійність задуму та сюжету, у результаті виділили чотири групи текстів.

Перша група текстів (23% третьокласників і 53% п'ятикласників) відрізнялася самостійністю та оригінальністю задуму і сюжету, тому ми позначили її як «оригінальна казка». Шляхи породження учнями обох груп смислового змісту в цих роботах такі: привнесення фантастичної дії в знайому, звичну для дитини ситуацію, а також створення казок повчального характеру, іноді подібно до байки, таких, що містять мораль.

Аналіз оригінальних казок за наявністю задуму і його подальшої реалізації показує, що в більшості творчих робіт задум є, але в 49% текстів третьокласників та 50% творів п'ятикласників він виявився реалізованим частково або взагалі не реалізованим у сюжеті. І лише третина всіх випробуваних змогли створити вдалий сюжет, тобто вибудувати таку систему подій, які б добре розкривали їхній задум.

Також слід зазначити, що далеко не всі роботи першої групи характеризувалися і композиційною цілісністю, а саме 60% оригінальних казок молодших школярів та 21% творів підлітків виявилися незавершеними. Найбільше в обох групах зустрічався такий недолік композиції, як непропорційність частин твору, наприклад, у докладному розгорнутому оповіданні – коротка, лаконічна кінцівка або за великого зачину – згорнуте оповідання та непереконлива кінцівка. На нашу думку, такі композиційні недоліки творів дітей пов'язані із їхньою нездатністю створити вдалий сюжет та відсутністю етапу попереднього обміркування.

Друга група робіт (28% учнів третіх і 26% учнів п'ятих класів) – це казки, створені шляхом часткової зміни знайомого сюжету, тому ми позначили її як «комбінована казка».

Шляхи породження смислового змісту в цих текстах були більш різноманітними, але поверховими та неглибокими: введення нового персонажу або чарівного засобу; зміна причинно-наслідкових зв'язків між подіями; об'єднання сюжетів двох і більше казок; доведення частини знайомої казки до завершення; зміна героя або його характеру; зміна кінцівки знайомої казки. Але такі творчі роботи учнів третіх та п'ятих класів характеризувалися більшою порівняно з першою групою композиційною організованістю, завершеністю, пропорційністю частин тексту, а також великим обсягом і мовною виразністю.

Третя група робіт (37% третьокласників і 8% п'ятикласників), в якій діти обмежилися переказом знайомих казок або фільмів, мультфільмів, замінюючи лише формальні ознаки, наприклад, ім'я головного героя або скорочуючи обсяг тексту, тому ми позначили цю групу текстів як «переказ». Серед усіх переказів лише у 18% робіт учнів третіх класів і 25% творах п'ятикласників зустрічаються недоліки композиції: серед яких найчастіше спостерігаються нерозмірність частин твору та незавершеність тексту.

Четверта група робіт (12% третьокласників і 13% п'ятикласників) представлена дітьми, які не змогли створити зв'язний текст, тому що їхні казки являють собою набір не пов'язаних між собою речень. Також до цієї групи увійшли діти, які написали твори, що не відповідали жанру казки, тому що не мали жодної ознаки казки. Найчастіше це була розповідь егоцентричного характеру про будь-яку реалістичну подію, випадок про життя.

Всі тексти були проаналізовані нами з огляду на використання учнями різноманітних засобів виразності мови, властивих казці (епітети, метафори, порівняння, повтори, інверсії тощо). Результати показують, що в оригінальних роботах і третьокласників, і п'ятикласників мова виявилася біднішою, ніж в інших групах текстів, хоча загалом у підлітків вона була більш різноманітною. На нашу думку, це пояснюється тим, що діяльність зі створення оригінальних текстів складається з двох дій: дії породження нового змісту і дії його вираження, а під час самостійного складання казки завдання ускладнюється ще тим, що план вираження має здійснюватися з урахуванням жанрових особливостей казки. Тому дитина, зосередившись на створенні задуму та сюжету, не змогла їх втілити відповідними мовними засобами.

Аналіз результатів за показниками обсягу та зв'язності свідчить про те, що творчі роботи молодших школярів і підлітків характеризуються приблизно однаковим обсягом (17 і 20 змістовних одиниць відповідно) і досить гарним рівнем зв'язності (72% і 93% відповідно). При цьому найменший обсяг казки спостерігається у самостійних казках, а найбільший у казках комбінованих, написаних за мотивами знайомих творів, середній обсяг (відносно цих даних) можна відзначити у переказах. Також в отриманих даних виявлено помітні розбіжності у зв'язності твору залежно від рівня самостійності казки. Виявилося, що переважно найбільш зв'язними були самостійні казки та казки комбіновані. На нашу думку, такі дані можна пояснити активною розумовою роботою дітей над створенням задуму та сюжету, а в переказах недостатня розумова активність призвела до втрати логічності між одиницями тексту.

Подальший аналіз отриманих даних дав змогу виділити чотири рівні сформованості літературно-творчих здібностей молодших школярів та підлітків, розподіл за якими показаний на рис. 2.

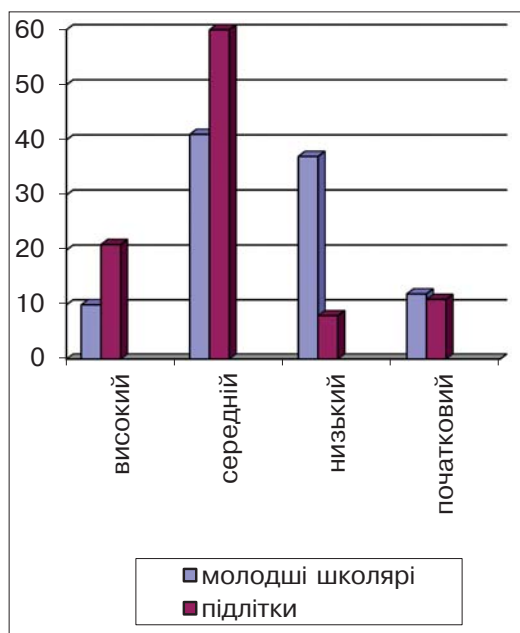

Рис. 2. Рівні сформованості літературно-творчих здібностей школярів (у %) за результатами дослідження

Високий рівень (10% третьокласників і 21% п'ятикласників) сформованості літературно-творчих здібностей характеризується оригінальністю задуму та вдалим сюжетом казки, а також чіткою її композицією, яка передбачає логічність, розмірність частин, завершеність тексту. Для твору характерно використання різноманітних мовних засобів.

Для середнього рівня (41% третьокласників і 60% п'ятикласників) характерним є два варіанти створення тексту: або у разі створення оригінального задуму та сюжету спостерігається недостатня їх оформленість, тобто значні композиційні порушення та невеликий діапазон використаних мовних засобів, або у разі добре створеного тексту відсутній оригінальний, самостійний зміст (спостерігається відносний баланс творчості і наслідування, використання двох або декількох відомих епізодів, органічно поєднаних одним сюжетом).

Низький рівень (37% третьокласників і 8% п'ятикласників) сформованості літературно-творчих здібностей характеризується наслідуванням як на етапі виникнення задуму та сюжету, так і етапі його реалізації, зокрема у використанні мовних засобів виразності.

Початковий рівень (12% третьокласників і 11% п'ятикласників) сформованості літературно-творчих здібностей – у творах дітей відсутній задум та сюжет, хоча спостерігаються спроби побудувати текст. Це можуть бути уривки знайомих казок, оповідань, між якими немає логічного зв'язку. Фактично учні на цьому рівні не здатні самостійно створити текст.

Висновки із проведеного дослідження. Аналіз та порівняння отриманих результатів дає змогу сформулювати такі висновки:

1. У розвитку літературно-творчих здібностей учнів початкових та середніх класів спостерігається як спільне, так і відмінне. Так, спільною рисою є те, що молодші школярі і більшість підлітків у створенні оригінального тексту в змозі повноцінно виконати лише одну дію: або самостійно придумати оригінальний сюжет, або перетворити вже відомий задум та сюжет на власний за допомогою використання певних казкових засобів. Суттєвою відмінністю є співвідношення у групах текстів, отримане у третьокласників і п'ятикласників: близько половини всіх випробуваних учнів початкових класів не змогли створити самостійно саме оригінальний текст за змістом і формою, тоді як значній частині (81%) підлітків це вдалося.

2. Спостерігається позитивна тенденція в динаміці розвитку літературно-творчих здібностей молодших підлітків порівняно із молодшими школярами, що виявляється у зростанні кількості оригінальних задумів та сюжетів, у підвищенні композиційної організованості тексту, більш широкому діапазону мовних засобів виразності та суттєвому зменшенні кількості переказів.

Таким чином, проведене дослідження, з одного боку, виявляє динаміку в розвитку

літературно-творчих здібностей школярів, а з іншого, дає змогу визначити можливі шляхи для подальшого формування цих здібностей.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте. СПб.: Союз, 1997. 96 с.
2. Есманская Н.Е., Корсунский Е.А. Профессиональные поэты и писатели о сущности и развитии литературно-творческой одаренности в их школьные годы. Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки. 2012. Вып. 5 (109). С. 188–190.
3. Малихіна О.Є. Словесна творчість та здібності до неї дітей молодшого шкільного віку як психолого-педагогічна проблема. Актуальні проблеми психології:

Етнічна психологія. Історія психології. Психолінгвістика. 2006. Т.9. Ч. 1. С. 309–316.

4. Фенцик О.М. Формування літературно-творчих здібностей молодших школярів. Актуальные проблемы современной науки: тезисы докладов VI Международной научно-практической конференции (Москва–Астана–Харьков–Вена, 31 марта 2016). URL: <https://www.inter-nauka.com/issues/conf-2016/march1/947/>

5. Юрченко З.В. Самостійна художньо-словесна творчість учнів як засіб розвитку літературних здібностей: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07; Прикарпатський університет імені В. Стефаника. Івано-Франківськ, 2001. 19 с.

6. Kushch O., Malykhina O., Gregor J. Cognitive processes as a factor of the development of literary and creative talents in children. *Littera scripta. Journals of the Institute of Technology and Business in Ceske Budějovise*. 2017. № 1. P. 62–71.

УДК 159.953.5

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СУБ'ЄКТНОЇ АКТИВНОСТІ В СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ

Мещеряков Д.С., молодший науковий співробітник лабораторії сучасних інформаційних технологій навчання

Інститут психології імені Г.С. Костюка

Національної академії педагогічних наук України

У статті розглянуто психологічні особливості суб'єктної активності в соціальних мережах, а також її основні негативні та позитивні властивості. Надано визначення властивостям суб'єктної активності. Запропоновано визначення властивостей суб'єктної активності та класифікацію її позитивних і негативних властивостей.

Ключові слова: *суб'єкт, суб'єктність, суб'єктна активність, властивості суб'єктної активності, соціальні мережі.*

Мещеряков Д.С. ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СУБЪЕКТНОЙ АКТИВНОСТИ В СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЯХ

В статье рассмотрены психологические особенности субъектной активности в социальных сетях, а также ее основные негативные и позитивные свойства. Дано определение свойствам субъектной активности. Предложено определение свойств субъектной активности и классификацию ее позитивных и негативных свойств.

Ключевые слова: *субъект, субъектность, субъектная активность, свойства субъектной активности, социальные сети.*

Mescheryakov D.S. THE PSYCHOLOGICAL FEATURES OF SUBJECTNESS ACTIVITY IN SOCIAL NETWORKS

The article deals with the psychological features of the subjectness activity in social networks, as well as with its main negative and positive properties. The definition of the subjectness activity properties are determined. The classification of the subjectness activity, its positive and negative properties are proposed.

Key words: *subject, subjectness, subjectness activity, features of subjectness activity, social networks.*

Постановка проблеми. Соціальні мережі стають невід'ємною часткою нашого життя. Великі обсяги спілкування, відпочинку, праці здійснюються у віртуальності, і це буде лише посилюватися з часом, розмиваючи межі між реальністю та віртуальністю. Для успішного та ефективно-

го функціонування суспільства необхідно, щоб користувачі Інтернету та соціальних мереж залишалися суб'єктними та розвивали власну суб'єктну активність, знали її психологічні особливості, властивості та тенденції на сучасному етапі. Новітні медіа-технології чинять неоднозначний вплив